

ЗБОРНИК
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

ХИИ/1

НОВИ САД
1970

КА ПОЗНАВАЊУ ГОВОРА ВАЉЕВСКЕ КОЛУБАРЕ (I)

БЕРИСЛАВ М. НИКОЛИЋ

1. Од 1. до 30. јула 1959. год. испитивао сам говор Ваљевске Колубаре и Ваљевске Тамнаве. У Колубари сам посетио села: Дивце, Петницу и Бранковину, а у Тамнави село Чучуге.

Досад сам објавио ове радове о колубарском говору:

1) *Извештај о исцњивању говора Ваљевске Колубаре и Ваљевске Тамнаве*, Гл САН, XI 4 (октобар—децембар 1959), стр. 452.

2) *Главније акценатске особине у говору Ваљевске Колубаре*, Зб МСФЛ IX, стр. 77—95.

3) *Метанаситасически слој в говоре Валевской Колубары*, То honor Roman Jakobson (Mouton 1967), pp. 1430—1435.

У овоме раду хоћу да покажем важније гласовне и морфолошке особине колубарскога говора. Такође ћу дати и неколико напомена о синтакси и лексици.

ГЛАСОВНЕ ОСОБИНЕ

2. Да рад не бих оптерећивао сувишним материјалом, наводићу само примере скуљене у Бранковини. Кад устреба, наводићу примере и из осталих посећених места.

ВОКАЛИ

ѵ

3. У основи је колубарскога говора екавска замена јата шумадијско-војвођанскога типа. То значи да се и у њему налазе икавизми познати и књижевном језику: *жѐни*, *мѐни* (али и *мѐне!*), *ѵ колима*, *сѵѧрији*, *није*. Али има извештан број појава које треба истаћи.

4. Значајно је да сам, нарочито у Бранковини, на месту старог јата слушао глас између *е* и *и*. Ова је особина нарочито карактеристична за говор старијих жена, које су се мало кретале из села. Овај сам изговор бележио различито (*и^е*, *и^е*, *е* и сл.), већ према томе колико је у тренутку артикулације био присутан елемент вокала *е* одн. *и*. Није у питању појава да је изговор

у почетку затворенији, а да се потом отвара и сл., није, дакле, у питању флукуација, већ равномеран изговор у већој или мањој мери, али увек изразито затвореног *e*. Примери:

ди^еше (вок. сг.), *моје л^ешо д^еше*, *Б^ели Кам^ен*, *дв^е*, *дв^е к^уће*, *дв^е-и^ри*, *дв^е*, — *ди^еда*, *д^еди*, *ср^ечино*, *с^ели*, *ш^ела*, — *д^еше*, *Н^еми*, *р^ека*, *р^ечи*, *ц^ело л^ешо*, *не вр^еди*, *изв^естио*, *и^об^едили*, *ис^ек^у*, *оц^ешила се*, — *д^еца* x 2, *с^едио*, *с^едили*, — *у ср^еду*, *из б^иле здр^е*, *к^уд^елни в^еш*, *и^дд^ели*, — *к^уд^еља*, *нед^еља*, *нед^еља*, *у^вр^ед^ама*, *и^ресе^ко*.

Као што се види из примера, овакав се изговор јавља под сва четири акцента а такође и у неакцентованим слоговима (и дугим и кратким). Али се, разуме се, све ове речи изговарају и с нормалним *e*.

У својој књизи *Die serbokroatischen Dialekte* проф. П. И в и ћ наводи ове говоре с незамењеним јатом:

1) говор католика Крашована у шест села у румунском Банату јужно од Решице;

2) говор галипољских Срба у Пехчеву у источној Македонији;

3) говори у области источно и североисточно од Темишвара са две подгрупе:

а) говор католичког становништва у селу Рекаш,

б) говор православних Срба у неколико села Банатске Црне Горе (стр. 269).

Ж и в о ј и н П. С и м и ћ (*Предавања из српског језика на и^ракци^иним учил^елским предавањима у Негови^ну*, Бгд 1882, стр. 55. *Српска грама^тика за основне школе у Краљевини Србији*, Бгд 1887, стр. 177) и С т о ј а н Н о в а к о в и ћ (*Неговање језика српског*, Глас X, Бгд. 1888, стр. 66) кажу да су ову појаву слушали у ондашњем тамнавском срезу.

5. Траговима ијекавских насељавања треба сматрати ове ијекавизме:

ди^јеше (вок. синг.), *и^рше*; —

ћеша (хип. од девер), *к^леш^иа*, *к^леш^иа*; —

ћед; —

ћев^ојке; —

и^ра^ћеда, *ч^укун^ћеда*, *о^ве*.

Сви се ови примери, разуме се, јављају и у екавском лику; једино нема *к^леш^иа*.

6. У корену глагола *т. св^ја^ии* јат испред *ј* двојачко се рефлектира:

а) *д^ддијале*, *и^дси^о*;

б) *с^унце га гр^ејало*, *с^еје се*, *с^ејало се*.

7. Доследно је: *није*, *ни^смо*.

8. Јат се рефлектира као *и* и *е* у облику аориста *би^јаде*: *б^ејаде*. Имперфекат: *би^јаше*.

9. Компаративни наставак доследно гласи *-ији*: *си^дри^и*, *ка^сни^е*.

10. Лик *gd̂* двојако гласи:

- а) *де беше, дѣ ћу да дѣседну, коједѣ, нѣгде;*
 б) *дѣ ии је, нѣгди, нѣгди, нѣди.*

Поред ијекавског лика, који сам раније навео, говори се још само: *бѣде, бѣде.*

11. И у глаг. прид. радном кратко јат испред *о* двојако се рефлектира:

а) чешће као *и*: *вѣдио, вѣдио сам, јес вѣдио, вѣдио је, жѣдио, ирожѣдио, иолудѣдио, сѣдио, сѣдио;*

б) ређе као *е*: *разумео.*

Доследно је: *сѣдио.*

12. Доследни су придеви: *зрѣо, цѣо.* Али се чује: у *Бидграду.*

13. Само је: *гњѣздо, гњѣздару, гњѣздарѣма.*

14. Према ијекавском *јсѣијѣ* и сл. у *Бранковини* је: *јсѣијѣ.*

15. И у колубарском говору постоји узајамни утицај префикса *ири-* и *ири-*.

а) Постоје примери с очуваним префиксом *ири-*:

ирибачаја, ириграда, иридузѣти, ирибачѣ се, ирибачѣти, ирименишѣмо га.

Предлог *ири* има доследно екавски лик: *ири ову кѣшу, ирида ме, иридвече.*

И предлог *ири* има доследно екавски лик: *ирико нас, ирико иѣња, ирико идиока, ирико Сѣве, ирико Солуна.*

Прилог *ири* јавља се у два лика: а) екавском: *ири;* б) ијекавском: *ирије.*

б) Јављају се и примери с *ири-* место *ири-*:

ирибѣрају (у теренској бележници написао сам да је у питању глагол „пребирају“), *ирибило* (са напоменом у теренској бележници да је у питању гл. „пребило“), *ирибиће му руку море, ирибићеш руке бре ѣј дсѣави иѣ, ириварѣи, иривиѣи* (с напоменом у теренској бележници да је у питању гл. „превијаш“), *иридвѣѣм, ирилије вином, иридели* (= преобукли), *да се ирисѣавѣм, иридсѣавѣни, иридсѣавмо, иришѣури се, иришѣурило, иризѣме, иризѣме.*

в) Очуван је изворни префикс *ири-*: *ириовѣдѣ, ириовѣдали, ирисѣанишѣу.*

г) Али се јавља и *ири-* место *ири-*: *ириѣѣи.*

16. Префикс *не-* у највећем броју случајева има екавски лик: *неког, дднекле* и сл. У колубарском селу *Петници* и тамнавском селу *Чучугама* спорично сам слушао икавски лик *ники.*

17. У колубарском је говору: *видриѣа, видриѣама, — сѣкира.*

18. Забележио сам и ове икавизме:

а) *Звѣздѣр* (село крај *Чучуга*);

б) вок. јд.: *кѹку дѣше*. Овај сам лик забележио и у Срему (СДЗб XIV 314);

в) *ѣдсик*. Али постоји и екавски лик *ѣдсек*.

19. Као и у Мачви (СДЗб XVI 236), и у Колубари се јавља лик *вѣдло*.

Редуције вокала

20. И у колубарском говору редуције вокала, неуопштене али честе, могу бити:

а) потпуне;

б) делимичне.

Јављају се:

а) после акцената (чешће);

б) испред акцената (ређе).

21. После акцената најчешће се потпуно редукује вокал *и*:

ѣѹнѹца, Мѣдѹчино, — вѣи; — бѣдѹнѹце, бѣдѹнѹчар, кѣрдѹца, рѣдла, рѣи-ѣи, слѹѹсло; — водѣнѹчѹм, грѣнѹчевачу, ѣчѣнѹца, шѣнѹца, у шѣнѹцу, жѣнна, сѣ њма, дѣвѣ вѣи, досѣл-ѣи, ѹзмѣ; — да вѣи; — ал кѣлики ѣе грѣи бѣо колко ѣѣдѹчак кѣлски, колко дѣеш.

22. Нешто је мање примера у којима је потпуно редукован вокал *е*:

кѣи (= кажеш), ѣрѣво кѣи; — нѣд, мѣло дѣа кѣо да ѣе гѣр шѣрѣ; — ѣдгдѣм, ако дѣше, — нѣ мош (= не можеш); —

Пѣвле, ош ѣи кѣи.

23. За потпуну редуцију вокала *о* исп.: *вѣм дѣле*.

24. Забележио сам ове примере у којима је потпуно редукован вокал *у*:

скрѣло; — нѣдѣлѣ дѣнѣ, сѣдѣли, ѣзгило.

25. Испред акцента до потпуне редуције долази ређе:

вокал *е*: *сѣнѣс;*

вокал *о*: *кѣлиѣ, сѣвина, сѣвине.*

26. Као последица потпуне редуције вокала јављају се неке нове гласовне појаве. Но, као ни саме редуције, ни ове нове појаве нису уопштене.

а) Ако је у тако створеној сугласничкој групи од два сугласника први *н* или *л*, они добијају вокалску вредност:

ѣѹнѹца, водѣнѹчѹм, грѣнѹчевачу, ѣчѣнѹца, шѣнѹца, у шѣнѹцу, скрѣло, сѣдѣли, ѣзгило; —

Мѣдѹчино, кѣрдѹца, ѣдгдѣм.

б) Ако је у питању група од три сугласника па су прва два *л* и *н*, оба добијају вокалску вредност: *бѣдѹнѹце, бѣдѹнѹчар.*

в) Ако су у питању два иста сугл., први се не губи, већ се на његову имплозију наставља експлозија другог: *ра̑и̑-и̑и̑* (< *ради̑и̑*), *досѣл-ми*.

г) У примерима *каш*, *мош ж + ш > ш + ш > ш*.

д) У примеру *ош ш < њ + ш*.

ђ) У примеру *о̑и̑е* од *њ* је задржан само палатални елеменат.

е) У примеру *виш* *д* се губи пред *ш*.

ж) У примеру *сѣнас ј* је можда изгубљено у интервокалном положају у сантхију.

27. За д е л и м и ч н у редукцију имам примере само за поста акценатску позицију.

а) Примери за делимичну редукцију вокала *и*:

с̑д̑мо; — у *Ш̑и̑л̑џима*, — з *Б̑угар̑ма*; — *док̑у̑чи̑и̑*, *џо̑јав̑ла*, *с̑р̑ем̑ла*, — *Лаз̑арев̑џа кра̑ј*; — *вод̑ен̑цом*, у *вд̑ма*, *љу̑и̑и̑ џа̑ир̑чи̑ца̑*, *Ра̑н̑с̑ав*, *ш̑ен̑це̑*, *вѣл̑ка̑*, *о̑и̑чили̑*, *џр̑д̑ми*, *р̑д̑ла*, *досѣл̑ми*, — *џба̑и̑ми*, *џре̑ба̑и̑ми*, *д̑д̑лаз̑и̑е*, *џри̑д̑с̑ав̑мо*, *џдар̑ми*, — *џв̑ла̑чи̑мо*.

б) Примери за делимичну редукцију вокала *е*:

џз̑ла; — *г̑ор̑на*; — *не̑д̑ље*, *в̑с̑е̑ми*, *с̑ач̑к̑б̑*, — *не̑ мож̑а̑ д̑ џд̑е̑*, *о̑бор̑ени̑*, *џи̑р̑на*.

в) Пример за делимичну редукцију вокала *у*: *џи̑р̑на*.

28. Као што се види из овог схематског прегледа, природа и место акцената нису од значаја ни за потпуну ни за делимичну редукцију вокала.

Хија̑и̑

29. И у колубарском говору хија̑ се отклања:

- а) контракцијом вокала;
- б) елизијом;
- в) уметањем секундарних сонаната.

Контракције вокала

30. Завршна вокалска група *-ао* у глаг. прид. радном доследно се контрахује ако није акцентована:

м̑д̑го, *др̑б̑*; — *ис̑и̑и̑б̑*, *џо̑ма̑б̑*, *с̑ме̑и̑б̑*, *с̑р̑ем̑б̑*, *с̑ус̑и̑б̑*, *уд̑е̑и̑б̑*; — *д̑д̑ш̑б̑*, *џкр̑б̑*, *чи̑и̑б̑*, — *за̑ба̑л̑б̑*, *с̑ач̑к̑б̑*.

Исто је и код именица: *к̑џи̑б̑*, *к̑ди̑б̑* и придева *о̑кр̑џб̑*.

У примеру *к̑љу̑ча̑ница̑ ао > а* у средини речи.

Реч као гласи тројако:

- а) *ко*: *џси̑о ко данас*, *ши̑рок ко д̑л̑ан*;

б) Али може доћи и до појаве секундарних сонаната. Од природе вокала зависи да ли ће то бити *v* или *j* (*i*):

oīī kōžu^va, *īdvoḥāni*, *ū īvoḥe*, *čdva*, *čovānō*, —
Miīāilu, *draīe*, *draīma*, *īīja kīša*.

в) У примеру *īdīīaj* после губитка *x* дошло је до делимичне редукције другог вокала (*i*).

Остале појаве у вези с вокалима

40. П о л у г л а с н и ц и. Принцип је и књижевног језика да се пред сугласничким групама јавља *a > ь* у приликама као: *ūza sīrānu*, *nīza sīrānu*. Из сличне позиције („преда њ“), а и из примера т. *īrēdā me*, пренето је „преда“ и у конструкцију *īrēdā ni*.

41. В о к а л н о *p*. И у колубарском говору вокално *p* уклања се у примерима као:

svēkrova, —
īrōsīerē se, *īrōsīere*, *īrōsīerū*.

42. Вокал *и*. Изговор *e m*. и забележио сам у овим примерима:

kōīreva, *oīī kōīreve*, —
lēīeṇa, *lēīeṇe*, —
mālene, —
mēlōn, —
Mēdnīca, у *Mēdnīcu*, —
senēca.

Обрнуто, *и m*. *e* забележио сам у: *kōlīčke*; али исп. и: *kōlēčke*. В. и т. 44.

43. Доследно је сварабактичко *и* у лику: *kaiṣija*, *kaiṣije*.

Слично се, поред *zēīīina*, говори и: *bre[z] zēīīina*.

44. В о к а л *e*. М. *e* забележио сам *и* у *īrōf^hсōрка*.

45. Само је: *īāzi*, *īāzi vda*.

46. Говори се: *lānē sam*.

47. В о к а л *a*. Двојако се говоре ове речи:

а) *vāšer*, *vāšerски*, —
ḥērem;

б) *vāšaru*, —
ḥēram.

48. Само сам забележио: *suīrēdān*.

49. Сем метатезе, долази и *e m*. *a* у примеру: *merēnike*.

50. Двојак лик има прилог:

а) *далēко*;

б) *долēко*.

91. В е л а р и. И у колубарском говору нема гласа *x* до на *вр Шайца, свй шй врсий̄ имѣн̄а*, — *двѣ й̄ладе, од ладнѣ, колко дѣш*, — *вр̄бӣни*.

92. О појавама у вокалској групи насталој губљењем *x* в. т. 39. одељка о гласовима.

93. Супституција *x* са *k* постоји такође и у овом говору:

из в̄зд̄ѹка, двѣ к̄й̄ладе, Кр̄ис̄т̄ос, Кр̄ис̄т̄о[s]се р̄д̄и, Мик̄аила, Мик̄аилово, организ̄ам др̄к̄ѣ, зак̄ӣѣвали.

94. У групи *xv > v*:

в̄а̄ш̄а̄ѹћи, ѹва̄ш̄ӣ, ѹва̄ш̄ила, ѹва̄ш̄или.

95. Говори се:

а) *ш̄ѣли*;

б) *с̄ӣѣ̄ѵ, с̄ӣѣ̄ѵ*.

96. У сложеницама са *гдѣ* (које, само, у колубарском гласи *де|џи*) *г* се губи, али недоследно:

а) *коједѣ, нѣди*;

б) *нѣди, нѣгде, нѣди*.

97. Према књижевном „леген“ у колубарском говору сам слушао: у *виду лѣѣна, лѣѣн*.

98. С п и р а н т и. У колубарском говору је: *с̄ӣѹѣсви*.

99. Чува се иницијална група *зн-* у през. гл. *зна̄ш̄и*: *зна̄м, зна̄дѣ* и сл.

100. У през. гл. *мо̄ћи ж > р* недоследно:

а) *м̄ѵж̄ем, нѣ м̄ѵж̄ѣм, м̄ѵж̄ѹ*;

б) *м̄ѵре, м̄ѵре м̄ѵрӣш̄ӣ, нѣ м̄ѵре, нѣ м̄ѵре да се ѹр̄д̄ѣ, нѣ м̄ѵрѣ се*.

101. А ф р и к а т е. Говори се: *б̄а̄ш̄ча, б̄а̄ш̄чица*.

102. И у колубарском говору постоји лик *го̄ђ*: *ко гд̄ђ и двѵ*.

103. Није завршен процес стварања нове африкате у сантхију:

ка̄ш̄-су ј̄ѹш̄ри ѹс̄ш̄али д̄ш̄але, ка̄ш̄-су ѹз̄ѣли, зна̄ ка̄ш̄-су д̄ш̄ав̄љене; — *ош̄-с̄ш̄ар̄инѣ, д̄ш̄-с̄ш̄н̄ца*; —

ш̄ош̄ с̄ам̄ѣм с̄ѣлом, ш̄ош̄ с̄ѣлом.

104. Ј о т о в а њ е. Поводом појава у вези са старим, новим и најновијим јоговањем треба навести ове колубарске случајеве:

на д̄г̄н̄ш̄ӣш̄ӣу (Б), ѹс̄ѣ̄л̄ш̄ӣш̄ӣу (Б); ѹр̄ш̄ӣћѣ x 2 (Б); в̄р̄с̄кало (Б); з̄а̄ш̄ӣш̄ѣм (Б) | ѹш̄ӣћу (Б); д̄ш̄рош̄ӣѣна (Б), ѹш̄ӣш̄ѵ (Б), н̄а̄м̄еш̄ӣш̄али (Б), кр̄ш̄ӣш̄а̄в̄ам (Б); ѹш̄ӣч̄ан̄у в̄а̄ш̄ру (Б), ѹш̄ӣч̄ан̄ѣ (Б);

д̄ѵћи (П, Б), ѹр̄ѣћи (П, Д);

д̄ѵѣм (Д), ѹд̄ѣм (П);

ѹв̄ѣѣ (Б); л̄ӣш̄ӣѣ (Б), гв̄ѵж̄ѣ (Б); с̄н̄ѵш̄ѣ (Б);

од м̄ӣш̄ӣ к̄ѵжа (Б) | Б̄ѵж̄ӣѣ д̄р̄ѵѣ (Б);

ћ̄ѣд (Б), ћ̄ѣѵѵѣ (Б), ѹр̄а̄ѣѣда (Б) ч̄ѹк̄ун̄ѣѣда (Б), ѵѣѣ (Б), — ѣѣша (Б),

— к̄л̄ѣш̄ӣа (Б).

Разуме се, у вези с најновијим јотовањем треба узети у обзир да је колубарски говор у основи — екавски.

105. Ха п л о л о г и ј а. У употреби су и облик *кѹруз* и облик *кукѹруз*.

106. М е т а т е з а. Само је: *бѹнѹр* = *бѹнѹр*, *бунѹрић*.

107. Поред лика *цѣнѣрике*, код појединих представника јавља се устаљена метатеза *цѣрѣнике*.

108. И у колубарском говору постоје облици *вѹде*, *нѹде*.

109. Ј е д н а ч е њ е с у г л а с н и к а п о з в у ч н о с т и јавља се и у сантхију пре свега кад су у питању синтагматске целине:

а) *дѹнѹз дѹни*, *нѹз двѹјица*, з *Бѹгарѹма*, *мѹчили* з *глѹђу*, *мѣсѣз дѹнѹ*;

б) *исѹиш кѹлѣнѹ*, *исѹиш кућѣ*, *кош Коцѣље*.

110. Ј е д н а ч е њ е с у г л а с н и к а п о н а ч и н у и м е с т у о б р а з о в а њ а. Под условима сличним онима у претходној тачки и овде долази до једначења као:

ѹмљѹбѣ, —

ѹж њѣгѹ, *ѹж њѹ*;

ш њѹм, *шѹиѹ љѹ мѣни дѹкаѹи ка[ѹ]* *ђу ш њѹма кѹкаѹи*, — *ѹш чѹснѹ ѹс*.

Али не увек: *ѹрѣз њѣ*.

111. З в у ч н и с у г л а с н и ц и н а к р а ј у р е ч и г у б е н е ш т о о д своје звучности, али никад не постају беззвучни: *нѹирѣдѹ*, *дѹбар кѹрузѹ* у *Пѣрѣ*.

112. П а р т и к у л е су у честој употреби у колубарском говору:

са днѹме фѹиѹлићем, *овѹдѣ*, *сѹдѣ*, *ѹѹде* (bis), —

дндѹј су бѹм, *дндѹј* (bis), —

кѹј знѹ кѹи-су дѹрављене, —

дндак (bis), *дндак је*, —

ѹвдека, *ѹѹдека*, —

кѹдѹн, —

дѹвден, *дѹаклен*, —

гѹрѣна, —

ѹѹне, —

њѹзи (bis), *на њѹзи*, *с ѹѹзим*, *с ѹѹзим вѹјевѹли*, *ѹоради сѹмѹ ѹѹзи Нѣнѹдовѹћа*.

Београд

(Наставиће се)